

LUKÁCS LÁSZLÓ

Corona Bamberggel

Corona Bamberg 1921-ben született a németországi Fürth-ben. A berlini egyetemen klasszika filológiát és germanisztikát tanult. Legismertebb műve magyarul is megjelent: Az emberség ára. A könyvben a korai keresztény remeték és szerzetesek tapasztalatai alapján rajzolja meg a keresztény ember képét.

Ön nagyon fiatalon lépett be a herstelleri kolostorba, és a „stabilitas loci” értelmében azóta is ott tartózkodik.

24 éves koromban léptem be, 1945-ben, közvetlenül a világháború után. Azóta Herstellében élek, több mint hatvan éve. Nem mindig tartózkodom itt, többször kaptam meghívásokat, például részt vettem a német színóduson 1971 és 1975 között, a német püspöki konferencia különféle bizottságaiban. Alapvetően azonban Herstellében vagyok, a Szent Keresztről nevezett bencés apátságban.

Hogyan történt, hogy a monasztikus életből kilépve író, lelki kísérő lett. Teológiát is tanult?

Igen, tanultam, de nem katolikus teológiát, Berlinben ugyanis nem volt katolikus fakultás. Néhány félévet azonban végeztem magánúton, vendéghallgatóként. Ezen kívül sokat olvastam. Úgy gondolom, hogy valamennyire értek a teológiához.

Hogy hogyan is történt, hogy nem csak imádkozom és dolgozom a kolostorban? Nem én kerestem ezt az utat, illetve nem csak rajtam múlott az, hogy így alakult. Kívülről kaptam felkéréseket. Az elsőt egy rádiótól, ahol a mai világban élő apácákról érdeklődtek. Ezt a műsort sokan hallgatták, és utána több helyre is meghívtak. Az eljárómtól engedélyt kaptam, hogy elfogadjam a felkéréseket, és magam sem ellenkeztem. Nem az én akaratom volt, kérésre mentem, de tulajdonképpen szívesen — mert azt gondolom, hogy mi, keresztények nem önmagunknak élünk, hanem egész életünkkel tanúságot kell tennünk. S ezt nem csupán az életpéldánkkal kell megtennünk, hanem a szavainkkal is, ha erre igény van. Valahogy így indult bennem ez a küldetés.

Milyennek látja a szerzetesi életet a mai világban? Van még aktualitása? Mit kínál a szerzetesség a ma emberének?

Meggyőződésem, hogy a szerzetesi élet ma is aktuális, talán azt mondhatjuk, hogy éppen ebben a világban nagyon aktuális. Azért gondolom ezt, mert a szerzetességnek hivatásánál fogva az a feladata, hogy Istenért és Isten színe előtt élő emberek növekedjenek benne, és így olyan kisugárzása legyen, amelyre a világban sokan vágnak. Az emberek keresik az életük értelmét. Nem felszínes célokat, nem csupán kényelmes életet óhajtanak, hanem olyan életet, amelyet érdemes élni. A keresésünk mindig nagyon tökéletlen. Mi mindnyájan, akik itt vagyunk a szerzetben, megpróbálunk hitelesen így élni. Emiatt hiszem, hogy van mondanivalója a szüzesség-

ben, igénytelenségben és engedelmisségben töltött életnek azok számára, akik a mai világban emberek szeretnének lenni.

Hogyan látja az evangéliumi tanácsokat: időszerűek még? Milyen módon lehet az evangéliumi tanácsokat a világban élve megvalósítani? Még általánosabban nézve: mit kínál az Evangélium a mai ember számára, az emberiség mai krízisében?

Nem áll ez ellentétben a ma divatos irányzattal, ahol az emberek a boldogságra törekednek?

Őn bízik abban, hogy ez a kontrasztársadalom — ahogyan J. B. Metz nevezi — megvalósítható ma, a mai fogyasztói társadalomban?

A leglényegesebb Jézus követésének a kihívása: hogy ne önmagunknak éljünk, hanem Érte és azokért az emberekért, akik Őt keresik. Tehát hogy ne a mindenütt elterjedt énközpontúságot kövessük. Más kérdés, hogy ezt valóban megtesszük-e a gyakorlatban. Igen fontos, hogy ne csak önmagunkra figyeljünk, ne csak a saját hasznunkat lessük, hanem próbáljuk meg élni azt, ami az Evangéliumban áll: „Aki utánam akar jönni, vegye föl keresztjét, tagadja meg önmagát és kövessen” — így lesz teljes az élete. Ez nagyon nehéz út, és csak úgy tudjuk megértetni, ha akadnak emberek, akik ezt legalább félig-meddig hitelesen megélik. A mi életfeladatunk — és ebben áll szerzetesi létünk aktualitása —, hogy olyan emberek vagyunk, akik meg vannak győződve arról, hogy útjuk, bár meredek és egyáltalán nem kényelmes, mégis értelmes életút, amely segítséget jelenthet másoknak abban, hogy önmagukba fordultságukból kikeveredjenek, és szabad emberekké váljanak.

Éppen azért olyan aktuális, mert ellentétes ezzel az irányzattal. Mi nem gyors és könnyű boldogságot akarunk, hanem hiszünk abban, és az életünkkel is meg szeretnénk mutatni, hogy a boldogság nem az első számú cél; a legfontosabb cél az önátadás, önmagunk odaajándékozása másoknak, akik arra vágnak, hogy segítséget kapjanak. Ez megvalósulhat akár egészen egyszerű dolgok által. Éppen az a titka, hogy mi nem birtoklásra és pénzre törekszünk, hanem mások számára vagyunk jelen. Van időnk segíteni, a tőlünk telhető mértékben örömet és békét sugárzunk, annyira, hogy az emberek oda is jönnek hozzánk és megkérdőzik: a nővérek miért olyan mások? Miért olyan szimpatikusak? — Ez nagyon fontos és igazán időszerű kérdés volna, különösen a fiataloknak.

Igen. Éppen ebben a helyzetben mutatkozik meg, hogy hogyan is akarunk élni. Olyan ez, mint a fény a sötétben, mintha tűz világítana az éjben. Ahol mindenki a pénz után fut, és az élet a fogyasztásról, a versengésről és a karierről szól, ott feltűnő, ha van néhány őrült, aki nem ezt teszi. Az emberek megállnak és megkérdőzik: hát ez mi? Valóban egyre több ember szólít meg bennünket, különösen fiatalok — és ez azt jelzi, hogy életformánk nem „idejétmúlt”. Ennek azonban az a feltétele, hogy megpróbáljuk hitelesen élni azt, amire vállalkoztunk. Hiszen elköteleztük magunkat ennek az eszménynek, fogadalmaink által. Elköteleződésünk egyszerre elrettenti és lenyűgözi az embereket. Ez a szüzességre épp úgy vonatkozik, mint a engedelmisségre, sőt talán még inkább; az igénytelenségre pedig egészen biztosan. Világosan látszik azonban, hogy életmódunk nem zsákutcába vezet, nem megrövidíti az embert, hanem hasznára válik.

Hogyan látja Ön a zsinat recepcióját 40 év elteltével? Mennyiben valósultak meg a zsinat eredeti céljai? Ön látja, hogy Németországban milyen úton halad az utóbbi évtizedekben a zsinat utáni egyház. Jó ez az irány az egyház szempontjából?

Nálunk valószínűleg másként alakul ez a folyamat, mint Magyarországon. Önöknél, gondolom, igazán csak most kezdődik a II. Vatikáni zsinat megvalósítása. Németországban kezdettől fogva próbálkoznak, azonban, ahogy én látom, nagyon eltérő utakon.

Vegyük például *Az egyház a mai világban* kezdetű konstitúciót. Ez a világot egy egészen új, korábban nem látott teológiai szemléletben tárgyalja. Az Evangéliumot úgy értelmezi, hogy a kereszteni ember felelős a világért. Tehát nemcsak távol tartja magát a világtól — ez a távolság megmarad, nem vagyunk e világból valók —, hanem felelősek is vagyunk világunk alakításáért. Ez egészen más magatartást kíván a társadalommal, a gazdasággal, az emberi értékekkel és mindazzal szemben, ami az életünkhöz tartozik. Persze túlzásba esik az, aki csak a világot látja, és teljesen belefeledkezik abba. Biztosan nem ez a *Gaudium et spes* szándéka. Azonban a másik véglet sem helyes: a védekező álláspont, amikor elbújunk a bástyáink mögé, mondván, hogy a világ túl veszélyes számunkra. Egyik sem jó — a kettő közti feszültséget azonban nehéz viselni.

A másik téma a vallások viszonya egymáshoz. Úttörő kezdeményezést tett a zsinat a protestantizmus, az iszlám, a zsidóság, de a buddhista vallások felé is, tulajdonképpen minden vallás irányában. A jelenlegi pápa nagyon egyértelműen kimondta, hogy velük kapcsolatban nem misszionálásról van szó, hanem párbeszédéről; a párbeszéd nem azt jelenti, hogy nincs saját álláspontom, hanem a saját felfogásomból kiindulva próbálom élesztgetni az igazságot, amely a többiekben ott rejlik. Ezt nevezi a pápa dialógusnak. Megítélése szerint létezik kölcsönös egyetértés, a vallások közötti nagyon óvatos egyetértés, anélkül, hogy bárkinek fel kellene adnia a szemléletét. Úgy vélem, ez nagyon lényeges megállapítás.

A liturgia reformja is igen fontos. Itt két szélsőséggel találkozhatunk: az egyik oldalon a konzervatívok állnak, akiknek csak a Trentói zsinat számít — ez Marcel Lefebvre látásmódja. És sokan joggal szidják a másik oldal szemléletét, amely olyan, mint a tarvágás: meg akarja szüntetni például a szentek tiszteletét az egyházban. Mindkét irány túlzó véglet; a középút az volna, hogy megtartjuk, ami fontos, ugyanakkor nyitottan fogadjuk azt, ami szükséges. Németországban még ma is téma például az oltár elhelyezése: a kérdés az, hogy a pap a hívekkel együtt egy közösséget alkot-e, úgynevezett asztalközösséget, vagy pedig a néppel együtt Kelet felé, a jelen lévő Isten és a fény felé fordul-e. Ez utóbbi is képviselhető lehetőség volna, de az őskeresztény szemlélet szerint a pap a nép felé fordul.

A pápa és a püspökök — ez szintén nagyon lényeges téma. Az első Vatikáni zsinat kimondta a pápai tévedhetetlenséget, a második a püspökök kollegialitását. Ez utóbbit, ahogy én látom, II. János Pál nem valósította meg teljesen. Ő inkább központosító pápa volt, annak minden jó kisugárzásával együtt. Lehetséges, hogy most majd másképpen alakul a helyzet, ezt nem tudom.

Németországban a török vendégmunkások miatt megerősödött az iszlám jelenlét, amely súlyos kihívás is az ott élők számára. Volna Ön szerint esély valódi párbeszédre, sőt talán kiengesztelődésre az iszlámmal — nem teológiai, hanem politikai szempontból?

A zsinattal kapcsolatban beszélt a liturgiáról. Önnek mint bencés nővérnek, a liturgia állélete középpontjában. Hogyan látja a liturgia jövőjét? Lehet a liturgia a mai ember számára Istenhez vezető út? Milyen módon?

Az iszlámban van egy nagyon agresszív, harcos irányzat, amely a terrorizmustól sem riad vissza. Úgy vélem, velük nem lehet párbeszédet folytatni, ők maguk sem hajlandóak rá. Léteznek azonban az iszlámon belül más irányok is, én nem ismerem mindegyiket, de tudom, hogy némelyikkel még teológiai párbeszédbe is lehetett bocsátkozni. Vannak igen művelt, képzett muszlimok, akik nyitottak arra, amit mi kínálni tudunk nekik, és nem tiltakoznak ellene. Én hiszek abban, hogy eljuthatunk a kölcsönös megértésre. Azt viszont nem tudom, hogy kiknek az akarata érvényesül jobban: a párbeszédre nyitott irányzatoké vagy az agresszívoké, illetve a mi oldalunkon is a nyitottaké vagy az erőszakosaké. Ez nagyon-nagyon égető kérdés, és Németországban egyre égetőbb lesz. Törökország esetleges belépése az Európai Unióba sem csupán politikai kérdés, hanem kulturális is. A helyzet egyáltalán nem egyszerű.

A liturgia Isten szolgálata — ez számomra (és nemcsak számomra) azt jelenti, hogy Isten szeret bennünket, értünk szolgálóvá tette önmagát, nekünk ajándékozza magát a liturgiában. Nem lenne liturgiánk, ha Ő nem adná benne önmagát nekünk. Ez azonban nem azt jelenti, hogy mindent az ember határoz meg, hanem épp ellenkezőleg: az ember tudja, hogy Isten az ajándék és Ő az ajándékozó — és mi vagyunk, akik válaszolunk, akiknek kötelességünk válaszolni. Alapvetően ez az „opus Dei” alapgagatartása. Az „opus Dei” számomra nem csupán az istentiszteletet jelenti, hanem az egész hitből fakadó életet. Isten kegyelméből élünk. Az az élet, amely Istenből kiindulva határozza meg önmagát, számomra „opus Dei”. És ebből fakad a szentmise is.

A második szempont, amit megemlítenék, a liturgia alakítása. Olyan nyelvezetet kell találnunk, amelyet megért a mai ember. Nem arról van szó, hogy divatos nyelvet használjunk, és le kellene mondanunk a régi patinás és kiformalódott szóhasználatról. Meg kell különböztetni, hogy mi az, ami lényeges és mi nem. Néhányszor részt vettem református istentiszteleten, és igen-igen szegényesnek találtam. A protestánsoknál minden a prédikáción múlik, és ha az nem jó, akkor semmi sem marad. A mi katolikus szentmisénken a szakramentum egy biztos pont, ezt emberi oldalról nem lehet tönkretenni. Sok mindent el lehet rontani azonban a szentmisében is. Tartott valaki nálunk egy előadást a liturgikus időről. Az idő-stressz helyett mint gyógymódot ajánlotta. A menedzser-időt úgy jellemezte, mint olyan időt, amelyben senkinek sincs ideje, mert mindnyájan félnek, hogy egyszer csak véget ér, és minden pillanatot kihasználnak, csordultig megtömnek. Ezzel szemben áll a liturgikus ünnep ideje — amely tulajdonképpen időtlen. Nem nézünk az órára, hanem közösen Istent ünnepeljük. Ennek talán az ünnep egyszerűségében kellene kifejeződnie, abban, hogy a szertartás megjeleníti a lényegét. Az igeliturgiára, a felajánlásra, az átváltoztatásra, a szentáldozásra gondolok. Ezeket

a fontos elemeket, egy kívülálló is felismerheti. Először valamit hirdetnek, erre adományokkal: kenyérrrel, borral válaszolnak, valami szent dolog történik az adományokkal, majd kiosztják. Ezek az istentisztelet alapvető részei, amelyeket egészen egyszerűen és közérthetően kellene megjeleníteni. Itt volna nagyon fontos a nyelvhasználat. Súlyos feladat olyan liturgikus nyelvet találni, amely nem szakít a hagyományokkal, de nyitott a jelen körülményekre is. Az a kérdés, hogy mit tudunk tenni a liturgia viszonylag kötött nyelvhasználatával annak érdekében, hogy a kívülálló is követhessék a szertartást. Ma már léteznek ún. küszöb-ünnep: olyan alkalmak, amelyeken nem a teljes liturgiát ünneplik, hanem igeliturgiát, és utána valamilyen közös étkezéssel folytatják az együttlétet. Ez nem szentmise, hanem olyan alkalom, amelyen a résztvevők közösségben meg tudják osztani egymással az életüket. Ezeket az ünnepeket szombaton vagy vasárnap este tartják, tehát olyan időpontban, amikor az emberek ráérnek, vagy pedig reggel, munkába indulás előtt, hogy akik ott vannak, valamit magukkal vihessenek a napra. Úgy tudom, hogy például Münchenben minden héten tartanak ilyen alkalmat. A templom megtelik, leginkább fiatalokkal. Figyelmesen részt vesznek a szertartáson, ahol a Bibliából felolvasott és más irodalmi szövegeket hallgatnak. Ezek az alkalmakon létrejön olyasvalami, amit közösségnek nevezhetünk. A résztvevők közül néhányan aztán képesek arra, hogy tegyenek egy lépést előre, az egyház istentisztelete felé. A fentihez hasonló alkalmak az erfurti dóm áldás-ünnepi is. Ezek útjelzők, példák, amelyek a megvalósítás lehetőségeit mutatják számunkra. Ugyanakkor nem szabad lemondani a jól kialakult formákról sem — meg kell tanulnunk azokat is jól közvetíteni.

A mai ember elfelejtett ünnepelni. Eltűntek az ünnepek, az ünneplés. Hugo Rahner A játszó ember című művében azt írja, hogy előevangelizációként szolgálna, ha megtanítanánk az embereket ünnepelni, bevonnánk őket az ünneplés művészetébe.

Az „opus Dei” ősi becézés kifejezés. Kétféle értelmezése van: Isten műve, illetve Istennek szentelt mű. Milyen

Igen... és fel kellene oldani őket az alól a kényszer alól, hogy mindig valamit el akarjanak érni. Hiszen az ünnepnek nincsen célja és ideje. Sok szabadidőprogram van — de az emberek ezektől csak még jobban begörcsölnek, és még több pénzt szeretnének időtöltésükbe belepumpálni. Ez így nem ünnep. Az ünnep ott kezdődik, hogy mindent magunk mögött hagyunk, ami a hét folyamán nyugtalanított bennünket, és egyszerűen tudunk együtt örülni. Azt tapasztaljuk itt az apátságban is, hogy a közösség vonzza az embereket. Húsvét éjjelén és pünkösdkor jönnek a legtöbben, és csodálatosnak találják, hogy tüzet gyújtunk, a keresztelőkút körül állunk stb. Vonzza őket a közösségi ünneplés. Ez olyan belső emberi igény, amely mindnyájunkban ott lakik.

Az „opus Dei” a nép műve is: az, amit a nép Istenért tesz. Irene Hausherr, egy elzászi jezsuita írt egy fontos tanulmányt az „opus Dei”-ről. Szerinte az „opus Dei” nem csupán az istentiszteletet jelenti, hanem az egész életet, amely az ünnepből ered, és fordítva, az ünnepet alakítja. Ha meg tudnánk valósítani azt, hogy életünk-

összefüggésben van egymással az „opus Dei” e két jelentése?

Térjünk vissza a II. Vatikáni zsinathoz. A zsinat az egyházzól eleinte úgy beszélt, mint Krisztus Testéről, majd mint Isten népéről, azután mint *communio*ról. Mit gondol Ön ezzel kapcsolatban? Ratzinger bíboros is leírta, hogy lépésről lépésre jutottunk el a *communio* felfedezéséhez.

Meg lehet valósítani ezt a testvéri közösséget, amit a *communio* jelent? Mi a keresztények feladata ebben? Képes arra az egyház, hogy megmutassa a *communio*t a világnak? Képesek rá a szerzetesrendek?

Hogyan látja a generációs különbségeket a szerzetesrendekben?

ből kiindulva ilyen ünnepet kínálunk fel, és az ünnepből fakadna az életünk alakítása, akkor azt mondhatnánk, hogy sok mindent elértünk. Ez is Isten kegyelme.

A „Krisztus Teste” fogalom központi jelentőségű Ratzingernél. „Isten népéről” mindig kissé tartózkodóan beszélt. Ez utóbbi bibliai kifejezés, de szerinte a két fogalmat együtt kellene látni. A *communio* először is a Szentháromság *communio*ját jelenti. Ebből a szentháromságos *communio*ból jön létre az egyház: Krisztus Teste vagyunk, és ugyanakkor Isten népe. Ez tulajdonképpen a *communio sanctorum*, a szentek közössége, vagyis a szentek szakramentuma, és egyúttal a megkeresztelteké, ily módon a szenteké. Hogy mit jelent a *communio sanctorum* az egyházra vonatkoztatva, azt nehéz egyszerűen megfogalmazni. Közösség, amely egyúttal szentség is... A szentségek által nyerünk befogadást a szentháromságos közösségbe, és ez tesz képessé bennünket arra, hogy egymással közösséget alkossunk.

Az egyház persze valami más is, erre a zsinat tanított meg. Ennek alapdokumentuma, „Magna Chartája” a *Lumen gentium*. Az egyház semmiképpen sem csak egy szervezet. Következésképpen egy szerzetesrend sem csupán természetes szimpátiára, rokonságra vagy érdekközösségre épülő közösség, hanem a keresztségen alapszik, s egy életen át kell közösen alakítani. És ez nem mindig könnyű.

Ez fontos kérdés. Remélem, hogy igennel válaszolhatunk. Minden nap új lendülettel kell indulnunk egymás felé, másképpen nem megy. Ha a saját közösségemre gondolok, ide tartozik például a fiatalok és az idősek közötti kommunikáció. Ez egyáltalán nem könnyű, de igen szép feladat. Én remélem, hogy mindig lesznek közöttünk fiatalok, akik friss vért, új kérdéseket hoznak, hogy meg ne tapadjunk „jól bevált” szokásainknál. Ez nagyon fontos volna. A fiatalok jelenléte természetesen nyugtalanságot és kényelmetlenségeket is okoz, viszont sok jó fakadhat belőle: ha megnyílunk az újdonságok felé és megpróbálunk adni önmagunkból, akkor élő közösség jöhet létre. Olyan ez, mint a vérkeringés. Az is szükséges hozzá azonban, hogy mindig álljunk készen a kiengesztelődésre. A politikában is, a házasságban is így van ez. Nézzük el egymás ügyetlenségeit, és merjünk mindig újrakezdeni.

Nincs azonnal használható megoldásom a problémára. De ha mindig a szemünk előtt lebeg, és imádságainkban is jelen van, hogy egyek vagyunk Krisztusban, akkor lehetségessé kell válnia annak, hogy a különbségeket áthidaljuk, sőt gyümölcsözővé tegyük. Ehhez mindenkinek van mit hozzátennie. És mindenkinek van benne hiányossága is. Ha ezt így látnánk, ma is lehetne közösséget élni. És ilyen közösségre nagy igény van manapság.

Gyorsuló időben élünk. Régen évszázadokig ugyanabban az életstílusban éltek az emberek. Ez ma akár tíz évenként is változik...

Nagyon erős hatások érik ma a fiatalokat. Sokan közülük pusztán ellenállásból nem találnak rá arra az útra, amelyet az elődeik éltek vagy élnek még ma is. Az egyházhoz vezető utat sem találják nagyon sokan. De én remélem, hogy ez csak átmeneti időszak, és ha mi rendületlenül éljük azt, amit fontosnak tartunk, akkor annak nem marad el a következménye. A fiataloknak jó érzékük van arra, ami hiteles. Erről meg vagyok győződve. Nem helyes, ha valaki erőszakosan meg akar győzni másokat a saját véleményéről. Komolyan kell venni a fiatalokat, és meg kell próbálnunk kísérni őket életük egy-egy szakaszán. Ezt jó néven fogják venni. És azt is észreveszik, ha valaki nem akar rájuk erőltetni valamit, hanem komolyan veszi, és talán szabadon is hagyja őket. Szerintem a fiatalokban egészséges vágyak élnek, képesek hallgatni másokra, és nem mennek el egykönnyen a másik ember mellett. Ez azonban az idősektől is újra és újra lemondást kíván saját pozíciójukról. De megvan annak is a veszélye, hogy a fiatalokat valahogyan magukra hagyják. Ezt nem általánosságban mondom, de nálunk például előfordul. És akkor — nem tudom, hogy ez Magyarországon is így van-e — az időseket, illetve idősebbeket alig vagy egyáltalán nem kérdezik meg a véleményükről. Ezt a helyzetet ki tudom bírni, el tudom viselni, de nagyon fáj. Ez egy egészen különös, a mi kultúránkra jellemző jelenség. Nemrég meglátogatott valaki Japánból, és azt mondta, hogy az tűnt fel neki, hogy Japánban magától értetődő, hogy kikérik az idősek véleményét. A fiatalok megkérdézik őket: ti mit gondoltok?

Őn hogyan éli meg az öregedést emberként, szerzetesként? Hogyan lehet az életnek ebben az utolsó szakaszában emberként, keresztényként szépen élni?

Az öregedés egyrészt egyre súlyosbodó terheket jelent. Érezzük, hogy erőnk alábbhagy, olyan fájdalmaink vannak, amelyek nem voltak korábban. Bár én sokat betegeskedtem életem során, de most már érzem, hogy többé nem tudok egészen meggyógyulni. Lejtőn megyünk lefelé. A kívülről érkező feladatok elmaradnak. Az, hogy most még egyszer Magyarországra jöhettem, nagy ajándék. Van még néhány tervem, de sokkal kevesebb, mint például tíz évvel ezelőtt. Már nem kapok annyi felkérést. Ez nem könnyű, de meg kell tanulnunk jó szívvel elfogadni.

A másik oldalon viszont több időm és nagyobb terem van arra, ami az életben kezdettől fogva lényeges volt — emberként, keresztényként, szerzetesként. Már nem állok meg a felszínen, hanem a lényegre tudok figyelni, és tudom: nincs sok időm hátra. Isten kegyelméből szeretnék még egy kicsit érettebbé, bölcsebbé válni. Azt is remélem, hogy talán kevésbé vagyok egoista, mint korábban. Béke, néha egészen nagy béke tölthet így el. Tudom: ami mögöttem van, az már mögöttem van. És előttem egészen nagy jövő áll: erre készülök mint ember, mint keresztény.